

Марына Свістунова

АБ НЕКАТОРЫХ СТЫЛЯВЫХ АДМЕТНАСЦЯХ МОВЫ ПАЛЕМІЧНЫХ ТВОРАЎ І. ПАЦЕЯ

Іпацій Пацей – адзін з ініцыятараў, арганізатараў і ідэйных кіраўнікоў Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г., епіскап уладзімірскі (1593 г.), першы уніяцкі мітрапаліт кіеўскі і ўсёй Русі (1599–1613 гг.), адзін з самых адукаваных людзей свайго часу. Яго актыўная грамадска-палітычная дзейнасць суправаджалася не менш актыўнай дзейнасцю літаратурнай. Пяру Пацея належыць вялікая колькасць прамоў і павучанняў (яны былі сабраны і перавыдадзены на старабеларускай мове ў 1677 г., на польскай мове – у 1714 г. [5]). Аднак ці не большымі па аб'ёму і значнасці для гісторыі беларускай літаратуры, мовы і культуры з'яўляюцца яго палемічныя творы. Літаратурнаму генію Пацея належыць і прыпісваецца 16 (па нашых звестках) вядомых на сённяшні дзень твораў, так ці інакш звязаных з царкоўнай уніяй. Большасць гэтых літаратурных опусаў напісана на старабеларускай мове, частка – на тагачаснай польскай. Цалкам натуральна, што гэтыя тэксты ўжо неаднаразова выступалі аб'ектам лінгвістычных даследаванняў. (Праўда, грунтоўныя працы аб мове твораў Пацея, у якіх бы праводзіўся сістэмны рознаўзроўневы аналіз, нам невядомы. Дарэчы, на неабходнасць сур'ёзнага вывучэння мовы яго твораў звяртаюць увагу не толькі гісторыкі-філолагі, але і гісторыкі філасофіі і рэлігіі на землях Беларусі. Так С. А. Падокшын, разглядаючы пытанне аб нацыянальнай прыналежнасці Пацея, слухна заўважае: „... тут сваё важнае слова павінны сказаць спецыялісты-філолагі, прааналізаваўшы мову твораў Пацея-пісьменніка” [4, с. 10]).

Аб'ектам нашай увагі ў дадзеным даследаванні сталі асобныя стылявыя адметнасці мовы наступных твораў І. Пацея:

УНІЯ алѣбо **Выкладъ** преднейшыхъ арѣтыкулѡвъ, къ зѣднѡченію грековъ съ костеломъ рымскимъ належащихъ, Вільня 1595. [Далей – Унія, у прыкладах з твора – УН.];

Справедливое вписанье **Постѣпкѹ**, исправи сынодовое, и вѡбрана згоди нединошти съвершенное, котораѣ се стала на синоде берестѣскомъ. В рокѣ афчѣ, напротивъ явного фальшѣ, ипоѣвары синодѣ іакогоѣ змышленого **А раѣше** съборища покѣтного Геретыческаго вдомѣ приватѣномъ геретыческомъ **Ѡправованого**. Черезъ вдного зѣпреложныхъ дѣховныхъ

цэрквы руское, Вільня 1597. [Далей – *Справядлівае апісанне*, у прыкладах з твора – СПРАВ. АП.];

ГАРЪМОНІЯ альбо согласіе вѣры, сакраментовъ и церемоней святое Восточное цѣрквы съ костеломъ Рымъскимъ, Вільня 1608. [Далей – *Гармонія*, у прыкладах з твора – ГАРМ.].

Пры разглядзе стылявых рыс мовы пэўных твораў важна, як нам уяўляецца, каб яны не проста былі вытрыманы ў межах аднаго стылю (у нашым выпадку палемічнага), але і належалі да аднаго і таго ж, ці вельмі блізкіх жанраў, што якраз і можна сказаць пра абраныя творы. Іншыя вядомыя творы Пацея, такія як *Антырызис*, *Ліст да князя Астрожскага*, *Адказ клірыку Астрожскаму*, намі не разглядаліся, паколькі жанравая прыналежнасць іх ужо іншая. Калі ў абраных творах палеміка носіць характар пераканання і адрасаваны яны непасрэдна чытачу, то ў іншых вядзецца палеміка паміж аўтарам і канкрэтным апанентам, што патрабуе адпаведных моўных сродкаў.

Большасць ілюстрацыйных прыкладаў прыводзіцца з твора *Справядлівае апісанне*, чаму існуе сваё тлумачэнне – па-першае, гэты твор вельмі рэдка выступае аб'ектам увагі гісторыкаў мовы – па звестках С. Ц. Голубева, *Справядлівае апісанне* (1597 г.) і першае выданне кнігі П. Скаргі *O jedności Kościoła Bożego* (1577 г.) былі спалены [2, с. 396], страчаным лічыў гэты твор Я. Ф. Карскі [3, с. 194], амаль не выкарыстоўвалі яго і навукоўцы больш позняга часу (прыкладна да 60-ых гг. мінулага стагоддзя, калі гэты твор быў нанова адкрыты), да слова, у даследаванні С. А. Падокшына аб жыцці і дзейнасці Пацея гэты твор не называецца і не ўпамінаецца [4], аднак прыналежнасць яго менавіта Пацею не выклікае сумненняў – здаецца, найбольш грунтоўна даказвае гэта Г. Я. Галенчанка [1, с. 88]); па-другое, у Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі захоўваецца мікрафільм з арыгінала, што дазваляе выкарыстоўваць „жывыя” ілюстрацыі, у адрозненне ад тэкстаў іншых твораў Пацея, даступных у Беларусі толькі ў перавыданні, зробленым Рускай гістарычнай бібліятэкай, якое не перадае многія графічныя і арфаграфічныя адметнасці арыгіналаў.

Першую стылявую адметнасць, прадстаўленую ў мове палемічных твораў Пацея, можна вызначыць як **інтэнцыю да рыфмавання выказвання**. Праяўляецца яна рознымі спосабамі. Напрыклад, асобныя выказванні пабудаваны так, што выказнікі ў іх утвараюць рад лексем, якія рыфмуюцца. Гаворка ідзе не пра аднатыпныя паўтаральныя сінтаксічныя канструкцыі (якія, натуральна, маюць месца), але пра інтэнцыю да рыфмавання выказвання праз рыфмаванне дзеясловаў-выказнікаў. На першы погляд можа падацца, што дадзеныя выказванні з'яўляюцца звычайнымі ўтварэннямі, якіх у разглядаемых тэкстах і сапраўды многа. (Напрыклад, у *Гармоніі* мы вылучылі 28 урыўкаў, у якіх маюцца такія дзеясловы-выказнікі). Аднак далёка не ўсе з іх маюць выразную стылявую афарбоўку, якой і вызначаюцца гэтыя своеасаблівыя інклюдзіі на фоне астатняга тэксту і іншых канструкцый з

дзеясловамі-выказнікамі. Напрыклад, наступны невялікі ўрывак з *Гармоніі* мае афарбоўку пачцівасці, гаворачы словамі самога Пацея:

Мошцы светыхъ церковъ Восточная завжды въ почтливости мѣла и теперъ маеть, и учтивѣ ихъ ховаеть, храмовъ Божыхъ и антими-совъ безъ нихъ не посвещаетъ [ГАРМ., 15 адв.] (*тут і далей падкрэсленне наша – М. С.*).

У дадзеным прыкладзе рыфмаўтваральнымі элементамі з'яўляюцца аднародныя дзеясловы-выказнікі, націск ў якіх прыпадае на перадапошні склад: *маеть – ховаеть – посвещаетъ*.

Будзе няправільным сказаць, што дадзеная інтэнцыя праяўляецца выключна ў творах Пацея. Не ён з'яўляецца яе вынаходнікам, і наўрад ці магчыма ўстанавіць такога. Аднак у тагачаснай палемічнай прозе (існуе і палемічная паэзія – вершы, якімі пачыналіся некаторыя творы, а таксама і вершаваныя зборнікі, напрыклад, *Кіева-Міхайлаўскі і Загараўскі* [6, раздзел *Палемічная паэзія. Праваслаўны, каталіцкі і вуніяцкі кірункі*]) дадзеная інтэнцыя, па нашых назіраннях, менавіта ў творах Пацея прадстаўлена найбольш выразна. А спробы рыфмавання і рытмічнай арганізацыі выказвання мелі даўнюю гісторыю ўжо ў часы Пацея. Як верагоднае пацвярджэнне гэтаму можна разглядаць наступны ўрывак з вышэйназванага твора, у якім Пацей цытуе словы Генадзія, патрыярха царыгародскага:

И овшемъ тамъ естъ церковъ, гдѣ знамя Ісусъ Христово свѣтится; гдѣ храмы Божыѣ украшаются; гдѣ звоны, образы, престолы зо всимъ инымъ охендствомъ найдуются, и въ почтливости ихъ маютъ; гдѣ іереемъ Христовымъ вси честь вырезаютъ; гдѣ явне вѣрѣ Христовѣ проповѣдаютъ, кажутъ, научаютъ; гдѣ цареве земстїи и княжата, прыходячы мѣстца светые огледаютъ и главы светыхъ верховныхъ апостоловъ целуютъ, а зъ ними и настоятеля ихъ, архіерея поздравляютъ и поклонъ низкій прыпадаючы къ ногамъ его выоряжаютъ; тамъ, гдѣ свята, празники вольне обходятъ; гдѣ псалмы, и пѣнія и ныне обрядки церковныѣ безъ всякого страху отправуютъ [ГАРМ., 19–19 адв.].

Верагодна, у арыгінале, які цытуе Пацей, быў выкарыстаны аналагічны прыём, які захаваны і ў перакладзе.

Ёсць прыклады дадзенай інтэнцыі і ў больш ранніх творах Пацея:

Азали то не антихристовѣ, которые и онъ другїй прїбытокъ, жилище Божье, Пречистѣю Богородицѣ и всихъ светыхъ блюзнятъ, мовечи, же albo еще не сѣтъ въ небѣ, albo же ся за нами не молятъ, albo же о насъ не вѣдаютъ, ани молитовъ нашихъ слышатъ, ани намъ ничого помочи и үпросити не могутъ [ҮН., 44].

Смотрижь, еси се папѣжъ выноситѣ надъ Бога албо и надъ на-
 меншого светого въ небѣ, и еси блюзнитѣ прывытокъ Божый и жи-
 вущихъ въ небѣ? А обачишъ ясне, ижъ николи не блюзнилъ селенія
 Божого, ани тыхъ, што мѣшкають въ небѣ, и николи не заказовалъ
 хвалити Бога правдивого, ани светыхъ взывати, але еще самъ вси
 светые хвалитъ, оныхъ взываетъ и праздники ихъ светити кажетъ,
 и образы всехъ въ церквахъ ѹчтиве ховаеть [Ун., 34 адв. — 35 —
 3(земля)г].

Канструкцыі такога тыпу маюць універсальнае прызначэнне – яны як бы падкрэсліваюць вялікую колькасць дзеянняў, учынкаў. І адначасова могуць выражаць прыватнае, залежнае ад зместу, значэнне – характарызуюць дзеянні, учынкi як станоўчыя ці адмоўныя, па разуменню аўтара. Так, у наступным урыўку са *Справядлівага апісання* яны дапамагаюць стварыць уражанне вялікай колькасці „правільных” учынкаў, „прыстойных” паводзін удзельнікаў каталіцкага сабора ў Бярэсці:

(Жд̃ адв.) [...] Бо ани противъ Богѹ, ани противъ милости бр-терьское ничого не выкрочили, Але в згоде в милости все Ѡсправовали, противъникомъ тежъ своимъ всякое людъскости показывати, просити Ѹпомянати до згоды вести не занеѹали, и нитакне вказни кѹ позысканью ихъ пристойное не вѹбѹстали, Ѡ геретиковъ ихъ Ѡтводили (3) сами з ними заседати прагнѹли, ни с кимъ тежъ кгдаѹтомъ не ѡсѹджалиса никого не бѹнтовали, а ж до списовъ таемныхъ и приватныхъ не приводили. Але все ясне Ѡворысте справовали, з молитвами и хвалою Божьею водѹбѹгъ каноновъ синодовыхъ зачавъшы, з молитввами и благодарениемъ Божиимъ скончывали, споконне приеѹали, споконнеса тежъ и розъеѹали [СПРАВ. АП.].

Наступны абзац тэксту таксама дэманструе дадзеную адметнасць, аднак у ім стылявая функцыя аднародных выказнікаў ужо іншая – яны таксама падкрэсліваюць вялікую колькасць учынкаў, паводзін, але ўжо „няправільных”, „непрыстойных”, паколькі належаць удзельнікам праваслаўнага сабора:

Посмотримъ же противное стороны, Напѣвѣи приеханье ихъ не
яко до рады, Але яко до зѣвады, з вонскомъ, з гандѣками, с та-
таръми, с чужоземьцами, з геретыками. А тожъ на пѣшѣ^ю встѣпе
маньдатови господаръскомѣ в лобъ дали, волю вписаню и загра-
ниченье господарское простѣпанн, [...] (З адв.) [...] Пондѣ^ю же до
постѣпковъ и справъ ихъ, власне яко посполите моватъ, приехавъши
до места и за печъ. Такъ же и вни счинили, зѣхавшиа до
берестыа на тотъ синодъ, вместо церъкви соборное гдѣ сѧ перъвен
синоды вправовали, влезди в домъ геретически^и гдѣ соборыца
геретыческе уставичне вываютъ. церъковью Божею возъггорьдиан,
на молитвы звыкылыѣ ѿ которыхъ сѧ синоды починатиотъ не ставиан.

старѣшимъ своимъ митрополитомъ за котораго листы и синодъ былъ назначонъ згрьмѣчали, а правило девѣтое синодѣ анѣтнѣхн"скаго (Зв) безъ митрополита власнаго, не повелеваетъ епископомъ ничего чинити, пословъ его Королевѣское милости Пана своего, и поселство" Господарѣскимъ которые нхъ милость на тотъ синодъ мели заниза-што поличили, братьею своею Паны рымляны которымъ тотъ синодъ такъ тако и имъ належалъ взгорѣднѣли. Але вместо домѣ Божьего, домѣ геритическин. Вместо посло" Господарѣскихъ, чернець зрадьца господарѣски". Вместо католиковъ, геретыкове. Вместо митрополита, правитель синодѣ арыанинѣ тавъныи [СПРАВ. АП.].

Асобныя месцы, у якіх адзначаецца гэтая адметнасць, па інтанацыйнаму афармленню нагадваюць народныя плачы-жалбы, што вельмі добра стасуецца з другім назіраннем над мовай палемічных твораў Пацея – у яго шырока, як ні ў каго з іншых пісьменнікаў-палемістаў, выкарыстоўваюцца ўстойлівыя звароты жывой народнай мовы (фразеалагізмы і прыказкі).

Як другую разнавіднасць вышэйакрэсленай інтэнцыі можна разглядаць выкарыстанне ў аналізуемых тэкстах парэмій. Некаторыя з іх маюць элементы, якія рыфмуюцца. Напрыклад:

Ано бы лепей гасити, коли ү сусѣда горитъ, анижли коли до твоего даху приидетъ! (Унія, 30-зв);

са бога боалъ, а правдѣ знати хотелъ [СПРАВ. АП., Жг адв.];

не то" которые почнетъ, але которые доконаетъ. благословенным бываеъ [СПРАВ. АП., Д].

Отожъ, ваша зъ ними згода, яко зъ огнемъ вода! [ГАРМ., 56 адв.].

Працягваючы назіранні над выкарыстаннем парэмій у палемічных творах Пацея, адзначым, што частка іх не мае рытмічнай арганізацыі і элементаў з рыфмай. Аднак ужыванне іх робіць мову твора эмацыянальнай, вобразнай, набліжае яе да жывога маўлення, стварае эффект непасрэднай размовы і тым самым аказвае пэўнае ўздзеянне на чытача:

прыехавъши до места и за печь [СПРАВ. АП., З адв.];

розъгнѣвавшысе не блѣхн кожѣхъ хочешъ спалити [СПРАВ. АП., Кг адв.];

покулъ бысь ся допросилъ, остылъ бы еси! [ГАРМ., 40 адв.].

Другой адметнасцю мовы аналізуемых твораў Пацея з'яўляецца **стылявая дыферэнцыяцыя мовы ў тых месцах, дзе аб'ектам гаворкі выступаюць члены дыхатамічнай апазіцыі „свой – чужы”**. У супрацьпастаўленыя адносіны ў розных творах Пацея ўступаць розныя ж члены. Так, у *Гармоніі*, больш позняй па часе напісання, „сваімі” для аўтара з'яўляюцца адзінаверцы ў сваёй масе, прадстаўнікі каталіцка-уніяцкага духавенства, праваслаўныя епіскапы і мітрапаліт, якія прынялі унію. Адпаведна „чужымі” – усе, хто не нале-

жыць да *католіцескаго костела*: ератыкі-іншаверцы, да якіх ён адносіць не толькі іўдзеяў (*жидове*), масульман (*татарове, турцы*), але і прадстаўнікоў шматлікіх хрысціянскіх рэфармацыйных плыняў, а таксама праваслаўных, якія не далучыліся да уніі, – як простыя людзі, так і святары. Крыху іншая раскладка ў больш ранніх творах, напрыклад, у *Уніі* праваслаўных, якія адмаўляюцца ад аб'яднання з каталікамі ў лоне адзінай хрысціянскай царквы, яшчэ не адносяцца Пацеем да ліку „чужых“, хаця з-за свайго *упорства* і заслужылі ў аўтара эпітэты тыпу *дурню* [УН., 40 адв.], *простаку бедный* [УН., 40] і да т. п.

Неабходна патлумачыць – і гэта вельмі важна для разумення не толькі аўтарскай пазіцыі, але і сутнасці выказванняў, – што для Пацея не існуе уніяцтва як асобнай хрысціянскай плыні: у яго рэлігійнай свядомасці каталіцтва – гэта адзіная сапраўдная непадзельная хрысціянская вера, якая існавала некалі, у першае тысячагоддзе па Хрысце (да „адступніцтва” праваслаўных ад гэтай супольнасці ў 1054 г.), і якая чарговы раз адноўлена ў 1595 г. і ўзаконена на Брэсцкім царкоўным саборы 1596 г., а праваслаўе – адступніцтва ад гэтага ўсеагульнага хрысціянства [7]. Значэнне прыметніка *католіцеский* у Пацея калі не аналагічнае, то вельмі блізкае значэнню гр. *katholikos* = усеагульны, галоўны. Тыповымі для яго палемічных твораў з'яўляюцца словазлучэнні *едина церковь католіцеская хрысціянская* [УН., 166], *церквы светое ка-т-олі-цес-ко-е* [СПРАВ. АП., М]. У *Гармоніі* знаходзім наступнае тлумачэнне:

До того естѣ *католіцеская* (гаворка пра єдіную светлую соборную апостольскую церковь – заўвага наша, М. С.), то естѣ вселенская, непеєднєковая, але по всемү свѣтү разсѣєная, которая всихъ вѣрныхъ по вси часы вѣ совѣ замыкаетѣ [ГАРМ., 13 – Г].

І далей – рэкамендацыя:

А хочете ли быти вѣ правєднєвой церкви, не роздѣляйтежѣ Гре-ческое отѣ Рымское: бо то была завжды єдина *католіцеская* церковь, а не двѣ [ГАРМ., 21 – Е].

Паказальна, што такое ж разуменне прадстаўлена і ў больш ранніх творах Пацея. Так, у *Уніі* чытаем аб праваслаўных, якія выступалі разам з пратэстантамі супраць каталікоў:

Брати родное, которыхъ одна мати церковь светая *ка-т-олі-цес-ко-я* породила, вѣгаютьѣ, а до мачешинныхъ дѣтей ѹтекаются! [УН., 4 адв.];

і ўжо ад імя праваслаўных:

А мы предсе до нихъ ўтекаемося и волимо зъ ними преставати и вѣнговатисе на хрестіане, анежли зъ братьею нашою, которыхъ одна мати Церковь святая католическая породила! [Ун., 29 – 3(ѣло)].

Праўда, неабходна зрабіць яшчэ адно ўдакладненне. Сам Пацей выступае то як адзін са „сваіх”, то як член супраціўнага лагера „чужых”. Напрыклад, у *Гармоніі* Пацей піша: „Есть тежъ и въ нашой церкви не мало того, чего Римская не имеетъ” [ГАРМ., 49 адв.]. Аднак часта ён дыстанцуецца ад праваслаўных, якіх, па тагачаснай традыцыі, называе Руссю:

Отожъ, яко вы Русь, маючы ўставу церковную, не квалтите правила апостольского, поживаючы мяса въ среды и пятки нѣкоторые, а постите въ недѣлю, также и Римляне не квалтятъ правила апостольского, постячы сѣботы [ГАРМ., 53 адв.];

Обачтесяжъ и вы, што въ церкви Божой незгоды сѣете: если ся православною церковью слѣшнѣ меновати можете? [ГАРМ., 21 – Е].

Падобных выпадкаў многа ў больш позняй па часе напісання *Гармоніі*, а вось ў больш ранніх *Уніі*, *Справядлівым апісанні* падобныя выпадкі намі не выяўлены. Верагодна, у той час аўтар не адчуваў такой адарванасці ад праваслаўных, разыходжання як у догматах веры, так і ў палітыцы, якія праявіліся ў далейшым. Пад час напісання гэтых двух твораў Пацей з’яўляўся епіскапам уладзімірскім і берасцейскім. *Гармонію* ж ён напісаў, калі быў ужо уніяцкім мітрапалітам.

Такая дваістая самаідэнтыфікацыя аўтара можа мець па меншай меры два тлумачэнні – адно біяграфічнае, другое – лінгвістычнае. Папершае, сам Пацей не аднойчы змяняў веравызнанне [4, с. 14] – як вядома, ад нараджэння ён быў праваслаўным, пэўны час належаў да евангелікоў (кальвіністаў), пазней вярнуўся ў лона праваслаўнай царквы, нават стаў епіскапам уладзімірскім і берасцейскім, аднак паступова схіляецца да каталіцтва як адзінай хрысціянскай рэлігіі, не вылучаючы уніяцтва асобна. Па-другое, выступленне аўтара палемічнага твора як аднаго са „сваіх” можа разглядацца як своеасаблівы стылявы прыём, закліканы ствараць у чытача або слухача адчуванне дыялогу з аўтарам, прычым дыялогу палемічнага – сапраўды, калі адзін са „сваіх” сцвярджае і даказвае, што, скажам, сістэма догматаў або абрадаў мае нейкія хібы, заганы, то такія звесткі ад „свайго” не ўспрымаюцца іншымі „сваімі” як нявартыя даверу, што, безумоўна, мела б месца, калі б гэтыя ж звесткі выклаў нехта з „чужых”, словы якіх а ргіогі НЕ-правільныя, -справядлівыя, -ісцінныя і г. д. Аднак, у такім разе, навошта аўтар часам пераходзіць на бок „чужых”, падрываючы тым самым давер да ўласных слоў? Магчыма, гэта спантанныя выказванні аўтара, выкліканыя зменай веравызнання. Магчыма, гэта эмацыянальная рэакцыя Пацея (які, мяркуючы па яго творах, быў

асобай вельмі эмацыянальнай, імпульсіўнай, схільнай да супрацьлегласцей) на неразуменне, нежаданне прыняць, адмаўленне ўсяго, што збліжала праваслаўе і каталіцтва, якія ён прыпісываў былым адзінаверам.

Пад стылявой дыферэнцыяцыяй мовы твораў Пацея ў тых месцах, дзе аб'ектам гаворкі выступаюць члены дыхатамічнай апазіцыі „свой – чужы” мы маем на ўвазе наступную заканамернасць: пры гаворцы пра „сваіх” аўтар часам выкарыстоўвае царкоўна-славянскую па паходжанні лексіку і граматычныя сродкі, што надае выказванням афарбоўку ўзнёсласці, прыстойнасці, прэзентабельнасці. І наадварот – тым выказванням, у якіх гаворка ідзе пра „чужых”, акрамя адсутнасці адзначаных царкоўна-славянскіх рыс, уласціва выкарыстанне прастамоўнай лексікі і ўстойлівых выразаў з адмоўнай канатацыяй, а таксама граматычных сродкаў „простай” мовы, якой Пацей валодаў, па нашых назіраннях, выключна, як ніхто з тагачасных пісьменнікаў-палемістаў, што пісалі на беларуска-ўкраінскай літаратурнай мове. Праілюструем выказанае назіранне:

в проклетое запаметалое серыце, в вшетечьнаа гѣбо, не ведаеш чого просишь. розъгневавъшисе на блѣхѣ кожѣхъ (Кѣ адв.) хочеш спалити, альбо докѣчилъ вамъ покон, докѣчила вольность хрестіаньскаа, же з роскоши и зъ своее воли не ведаеш што плетешъ, затѣли ѹста злоречивые и незбожные, ѹтѣни радѣше” зѹбами тотѣ спросныи езыхъ свои, ижѣ коли смелѣ такѣ брыдливое слово вырыгнѹти, але видимѣ то добре же на то давно Богѣ зароблаете свои незбожными справаи. ѡдножѣ Па” Богѣ дольго терпѣливи много милостивѣ ачен васѣ невыслѹхаетѣ, а для васѣ здыхѣ и ѹпорныхѣ, не даетѣ достѡяниа своего на порѹганье ѡзыкомѣ, борзден васѣ еслисѣ не ѡбачите и не покаете бестѣ поверетѣ, а то што Панѣ Богѣ кѣ чѣти а ѡале свои светон, и кѣ розмноженью церкви католіческое справитѣ и скончѣити рачилѣ, вѣчѣне зостанетѣ. Не преможетѣ ѡальшѣ правды, Не премогѹтъ дѣяволѣскии рады и росты”ки, справѣ Божиѣхъ и згоды хрестіанѣское, за (Кѣ*) которою речы малые великими ѹростаютѣ. А за незгодою и ростыркѡмѣ, и навољшѣне ѹпадаютѣ. ачен ѡбратѣтѣсѣ болѣзнь ваша на главѣ вашѣ, и неправда ваша на васѣ самыѣ ѡбачѣтѣсѣ [СПРАВ. АП.].

Дадзены прыклад, безумоўна, не адзіны ў палемічных творах Пацея, што дае права аднесці адзначаную адметнасць мовы да ліку ідыялектных. Верагодна, гэтая рыса мае месца і ў палемічных творах іншых аўтараў. У такім разе можна было б гаварыць аб ёй як аб адметнасці палемічнага стылю таго часу, аднак гэтае меркаванне патрабуе далейшай распрацоўкі.

Як разнавіднасць праяўлення дадзенай стылявой адметнасці можна разглядаць назвы з негатыўнай канатацыяй, якія адносяцца да прадстаўнікоў лагера „чужых”. Праўда, у такім разе можа выкарыстоў-

вацца не толькі прастамоўная лексіка, але і рэлігійная лексіка іншамоўнага паходжання. Так, у Уніі „чужых” Пацей называе *люде незбож-ные* [УН., 6 – Бв], *геретыкове явные* [УН., 28 адв.], *вѣрные слуги и посланцы антихристовы* [УН., 43 адв.], *антихристовые* [УН., 43 адв.], якія *намъ суть явными противниками* [УН., 28 адв.].

Так жа катэгарычна ставіцца Пацей да „чужых” і ў *Справядлівым апісанні*. „Чужыя” – гэта *люде злостивые* [СПРАВ. АП., **Ав** адв.]. Аўтар заклікае:

не верте таковымъ явнымъ баламутомъ которые рады бы и с пекла потвары выдрали, чимъ бы одно тѣю згодѣ и единоствѣ людемъ огни могли [СПРАВ. АП., **Ад*** адв.].

И наогул, А хто за згоды и милости христианское бегаеъ и поретъ ее, таковы" кожды" сыномъ дѣвольскимъ и еретикомъ назвати се можетъ [СПРАВ. АП., **Ав** адв.].

У Гармоніі „чужыя” таксама *противницы* [ГАРМ., 8] і *неприятели* [Гарм., 9 – В] у першую чаргу *церкви светое Рымское* [ГАРМ., 55 адв.].

Аднак не толькі „чужыя” заслужылі ў Пацея назвы з негатыўнай канатацыяй. Часам такія найменні адзначаюцца, калі гаворка ідзе пра *упорных „сваіх”* – праваслаўных, якія не жадаюць аб’ядноўвацца з каталікамі: *люде неведомые* [СПРАВ. АП., **Аг** адв.], *незбожные и запаметалые* [СПРАВ. АП., **Кг**], *небожата* [УН., 29 – З(ѣло)].

Часта такой асобай з’яўляецца чытач, да якога непасрэдна і звяртаецца аўтар: *дурню* [УН., 40 адв.], *простакѣ* [УН., 40], *яко простак будучи* [УН., 29 – З(ѣло)], *яко простак неукій* [УН., 29 адв.].

Разгледжаныя стылявыя адметнасці абраных твораў І. Пацея дапаўняюць і пашыраюць сучаснае разуменне гісторыі палемічнага стылю. Натуральна, што для палемічных твораў і ў старажытнасці існавалі свае „законы жанру”. Для палемічнай творчасці І. Пацея ўласцівы такія стылявыя рысы, як інтэнцыя да рыфмавання дзеясловаў-выказнікаў і дыферэнцыяцыя мовы ў тых месцах, дзе аб’ектам гаворкі выступаюць члены дыхатамічнай апазіцыі „свой – чужы”. Прычым праяўляцца дадзеныя адметнасці могуць рознымі спосабамі, што гаворыць аб іх развіцці. Аналіз іх праяўлення прыводзіць не толькі да адпаведных лінгвістычных назіранняў і высноў, але і да разумення аўтарскай індывідуальнасці, якая выражаецца ў тым ліку і ў спецыфічным, адрозным ад сучаснага разуменні каталіцтва і уніяцтва, выдатным валоданні „простай” мовай. Наогул жа, літаратурная спадчына І. Пацея – адна з найбагацейшых і найкаштоўнейшых крыніц для даследавання гісторыі мовы на ўсіх яе ўзроўнях.

Крыніцы:

1. Гаръмонія, [в:] РИБ, Т. VII, *Памятники полемической литературы в Западной Руси*, Петербург 1882, стлб. 169–222.
2. *Справедливое описание...*, Вільня 1597 (М/ф. НББ).
3. Үнія, [в:] РИБ, Т. VII, *Памятники полемической литературы в Западной Руси*, Петербург 1882, стлб. 111–168.

Літаратура:

1. Голенченко Г. Я., *Новые материалы по истории полемической литературы и письменности 16 в.*, [в:] *История книги, источниковедение и библиотечное дело (сборник научных статей)*, Минск 1984, с. 77–90.
2. Голубевъ С. Т., *Бібліографическія замѣчанія о нѣкоторыхъ старопечатныхъ церковно-славянскихъ книгахъ преимущественно конца XVI и XVII столѣтій*, [в:] *Труды Кіевской духовной академіи*, Т. I, Кіевъ 1876, с. 121–154, 359–398.
3. Карскій Е. Ф., *Белоруссы*, Т. III, *Очерки словесности белорусского племени*, Вып. 2, *Старая западно-русская письменность*, Петроград 1921, 247 с.
4. Падокшын С. А., *Іпацій Пацей. Царкоўны дзеяч, мысліцель, пісьменнік на пераломе культурна-гістарычных эпох*, Мінск 2001, 118 с.
5. *Пацей Іпацій*, [у:] *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, Т. 5, Мінск 1999, с. 454–455.
6. Саверчанка І. В., *Старажытная паэзія Беларусі: XVI – першая палова XVII ст.*, Мінск 1992, 254 с.
7. Свістунова М. І., Шут В. І., *Назвы веравызнанняў у палемічных творах І. Пацея*, [у:] *Мова – Літаратура – Культура. Матэрыялы V Міжнароднай навуковай канферэнцыі (да 80-годдзя праф. Л. М. Шакуна)*, Мінск 2007, с. 125–126.